

Е. Я. Палихата

Уроки рідної мови

Елементи практичної риторики 10–11 класи

Книга для вчителя

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН

ББК 81.2 Укр-2
П14

Головний редактор
Б. С. Будний

Рецензенти:
доктор педагогічних наук, професор
В. Я. Мельничайко
кандидат філологічних наук, доцент
М. П. Крупа

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина даного видання не може бути використана чи відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва*

Палихата Е. Я.
П14 **Уроки рідної мови. Елементи практичної риторики. 10–11 класи:**
Книга для вчителя. — Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2002. — 88 с.

У посібнику вміщено орієнтовні розробки уроків з теми “Елементи практичної риторики”, яку нещодавно введено до програми вивчення рідної мови у 10–11 класах.

Враховано вимоги щодо лінгвістичної, комунікативної, культурологічної та діяльнісної ліній шкільного курсу рідної мови, органічних зв’язків між ними.

Для вчителів рідної мови середніх загальноосвітніх шкіл, студентів філологічних факультетів педагогічних інститутів та університетів.

ББК 81.2 Укр-2

ISBN 966-692-026-3

© Палихата Е. Я., 2002
© Навчальна книга — Богдан,
макет, художнє оформлення, 2002

ВСТУПНЕ СЛОВО

Риторика — цариця душ, княгиня мистецтв, яку всі вибирають з уваги на достоїнство, численні бажують з огляду на користь, а лише деякі осягають, як внаслідок нерівних сил таланту, так і через обсяг самого предмета...

Феофан Прокопович

Підвищення риторичної культури суспільства — це справа державної ваги, могутній державотворчий фактор. Зростає актуальність осмислення проблеми животворящого слова — дорогоцінного надбання людського духу, багатющої скарбниці істинних цінностей, що живлять серце нашого народу.

Мистецтво риторики ще з античних часів служило високим ідеалам добра. У цій книзі ми намагалися викласти основи науки красномовства у формі уроків з риторики. Тут також подано теоретичний матеріал про виступи, їх види, композицію, вимоги до оратора, якості мовлення, доповідь, промову, лекцію, огляд, бесіду, дискусію, диспут тощо.

Практична частина курсу подана у вправах, виконуючи які, учні мають навчитися розрізняти монологічні, діалогічні та полілогічні виступи, будувати їх, виголошувати, дотримуючись відповідних норм мови, мовлення й етикету.

10 клас

Споконвіку було Слово, і з Богом було Слово,
і Слово було — Бог.
З Богом було воно споконвіку.
Ним постало все,
і ніщо, що постало,
не постало без нього.

*Святе Євангеліє від Іоанна
(1: 1 — 4)*

Істинне красномовство — це уміння
сказати все, що треба, і не більше, ніж треба.

Ф. Ларошфуко

Тема 1.

Виступ. Жанри публічних виступів

Мета. Дати учням поняття про риторику, її види, історію розвитку; ознайомити з виступом як видом публічного висловлювання, його жанрами; розвивати навички мовлення; виховувати бажання опанувати ораторське мистецтво.

Обладнання. Таблиця “Види публічних виступів”, роздавальний дидактичний матеріал.

Тип уроку. Вивчення нового матеріалу.

Хід уроку

1. Організаційний момент.

2. Повідомлення теми та мети уроку; мотивація навчальної діяльності.

3. Вивчення нового матеріалу.

3.1. Шкільна лекція.

Термін “р и т о р и к а ” в перекладі з грецької – мистецтво виголошення промов. Це дисципліна, що вивчає способи побудови художньо виразного і логічно послідовного публічного мовлення.

О р а т о р — це той, хто виголошує промови, а також володіє даром виступати перед аудиторією. Вміння гарно і переконливо говорити називають к р а с н о м о в н і с т ю.

Більшість сучасних дослідників виділяє різні форми красномовства, а саме: соціально–політичне (на зборах, мітингах, у клубах, на радіо, телебаченні тощо), п а р л а м е н т с ь к е (на сесіях Верховної

Ради), а к а д е м і ч н е (доповідь, реферат, огляд, дискусія, лекція, бесіда тощо), с о ц і а л ь н о – п о б у т о в е (ювілейні, похвальні, надмогильні промови, тости, анекдоти тощо), с у д о в е (звинувачувальні, захисні, самозахисні промови), а г і т а ц і й н о – п р о п а г а н д и с т с ь к е (лекції), д и п л о м а т и ч н е , в і й с ь к о в е (промова-наказ, інструктивна настанова, заклик тощо), р е к л а м н е , ц е р к о в н о – б о г о с л о в с ь к е.

Риторика, як і інші науки, має свою історію, свої злети й падіння.

Стародавня Греція в епоху демократичного розквіту стала колицкою риторики як своєрідної галузі гуманітарного знання. Публічний виступ у Народному зібранні чи в суді перед аудиторією, що складалася з сотень і тисяч співгромадян, був невід’ємною частиною функціонування апарату державної влади в демократичних полісах Давньої Греції. Відтак ораторське мистецтво здобуло в Елладі значний суспільний авторитет, а численні школи риторики ніколи не були порожніми.

Великий давньогрецький оратор Демосфен жив у епоху, коли афінська демократія почала занепадати під тиском македонян, а тому всі його зусилля були спрямовані на зміцнення рідного полісу. До наших днів дійшло 30 промов Демосфена, які він зазвичай створював ночами, при світлі лампади. Заздрісники казали, що промови Демосфена тхнуть лампадною оливою.

У Стародавньому Римі народ також брав безпосередню участь у вирішенні державних та судових справ, тому ораторський талант мав у “вічному місті” неабияке практичне значення. Видатний теоретик та практик риторики Марк Туллій Цицерон створив і виголосив чимало ораторських шедеврів: свою першу промову він написав у 25 років, а останню — в 63 роки.

Найбільш відомими ораторами Київської Русі були Іларіон та Кирило Туровський.

Іларіон (XI ст.) — перший руський митрополит, талановитий письменник та оратор. Найвідомішою його проповіддю є “Слово про закон і благодать”, у якій митрополит із патріотичних позицій оцінив діяльність давньоруських князів і міжнародну роль Київської Русі.

Кирило Туровський (XI ст.) — блискучий оратор, який уславився шедеврами урочистого й повчального красномовства. Шкода, що до наших днів не дійшли імена багатьох давніх ораторів, але перлини їх словесного таланту, мудрості й краси думки щедро збагатили фольклорну скарбницю українського народу.

Тривалий час єдиним вогнищем просвіти й культури в Україні та в інших східнослов’янських землях була Києво-Могилянська академія. Слава про її випускників-просвітителів ширилася далеко за межами Батьківщини.

Основою академії стала Київська братська школа, створена в 1615 році. Діяльність цього освітнього закладу підтримувало запорізьке козацтво.

Спудей Києво-Могилянської академії вивчали риторику протягом одного року. Варто відзначити, що риторика була одним із найпопулярніших предметів, бо мала практичне застосування: студенти створювали і виголошували промови (орації), постійно брали участь у багатьох урочистих громадських та церковних подіях. Видатними тогочасними ораторами і теоретиками риторики були викладачі академії І. Галятовський та Ф. Прокопович.

Іоанікій Галятовський (помер 1688 р. у Чернігові) залишив цікаву і багату риторичну спадщину.

Для його творів характерний тісний зв'язок із життям, актуальними соціально-політичними та релігійними проблемами суспільства. Перу І. Галятовського належить трактат “Наука, альбо способ зложення казання” (1665), присвячений питанням теорії і практики церковної проповіді.

Феофан Прокопович (1681 — 1736) — видатний оратор, учений, письменник, політичний і громадський діяч, автор численних трактатів та проповідей. Протягом 1704 — 1716 рр. він викладав у Києво-Могилянській Академії піїтику, філософію й риторику, вважаючи останню “царицею душ”, “княгинею мистецтв”.

Риторичне мистецтво в Україні розвивалося й у наступні часи. Яскравим зразком українського ораторського мистецтва є промова П.О. Куліша “Слово над гробом Шевченка”, виголошена під час похорону Кобзаря. Текст цього виступу було надруковано в журналі “Основа” за березень 1861 року.

У сучасній Україні продовження розвитку ораторського мистецтва значною мірою пов'язується зі зростанням національної свідомості українців. Значного розголосу в суспільстві набули виступи В. Чорновола, А. Погрібного, В. Яворівського та багатьох інших відомих діячів.

3.2. Пояснення учителя з використанням таблиці “Види публічних виступів”.

Публічні виступи		
Монологічні	Діалогічні	і полілогічні
Доповідь	Бесіда	Дискусія
Промова	Інтерв'ю	Диспут
Лекція	Обговорення	Полеміка
Огляд	Суперечка	Дебати

Публічний виступ — це один із видів усного ділового спілкування. Залежно від змісту, призначення, способу проголошення та обставин спілкування виділяють такі жанри монологічних публічних виступів: доповідь, виступ за доповіддю, дебати, промова, лекція, огляд, інформація, спростування діалогічних чи полілогічних публічних виступів (бесіда, диспут, дискусія, полеміка, інтерв'ю, обговорення) тощо.

Доповідь — це поширена форма публічного викладу інформації з питань внутрішньої та зовнішньої політики держави, повідомлення людей про результати роботи колективу чи організації за певний період, формування завдань на майбутнє.

Дебати (або виступи за доповіддю) — це фрагментарні за своїм складом висловлювання, які стосуються питань, висвітлених у доповіді, і оформляються не як єдине ціле, а як набір реплік. Характерними рисами виступів під час дебатів є полемічність, критичне спрямування, лаконізм.

Промова — це агітаційний виступ на мітингах, масових зборах або урочистих зустрічах, який охоплює одну значну тему, що хвилює слухачів.

Лекція — це аргументований і систематизований виклад матеріалу з певною пізнавальною та ідейно-виховною метою.

Огляд (міжнародний огляд) — це публічний виступ інформаційного характеру, в якому висвітлюються й коментуються події, що відбувалися протягом порівняно невеликого часу.

Інформація — це відомості про навколишній світ та перебіг процесів, що відбуваються в різних галузях людського життя; повідомлення про стан справ, про ситуацію, яка склалася.

Спростування — це доведення хибності суджень опонента (однієї особи чи групи людей).

Бесіда — це розмова, обмін думками, що відбуваються у формі діалогу, трилогу, полілогу.

Диспут — це публічна суперечка на наукову або суспільно важливу тематику, учасники якої мають антагоністичні погляди і захищають їх, виходячи з принципу “або-або”.

Дискусія — це вид колективного обговорення наукових або суспільно важливих питань, яке відбувається шляхом зіставлення, взаємодоповнення думок із метою їх поєднання за принципом “і – і”.

Полеміка — це гостра, непримиренна суперечка, спрямована на утвердження власної думки і спростування, заперечення поглядів, які їй суперечать.

4. Закріплення вивченого.

4.1. Ознайомтеся з текстом виступу. Сформулюйте мету оратора. Складіть план–схему виступу.

Минуло два роки з того часу, коли я відвідав Київ як міністр оборони. І я радий, що повернувся сюди в ході своєї першої закордонної поїздки в Європу вже як міністр закордонних справ.

Як шотландець, народжений в Единбурзі і обраний членом парламенту від цього міста, я особливо радий бути тут, у Києві, місті–побратимі Единбурга. Київський Театр на Подолі порадував публіку під час цього річного Единбурзького фестивалю...

Ми із захопленням спостерігаємо, як держава такої ваги та значення, як Україна, знову займає своє місце серед інших держав.

Зв'язки України з Європою простягаються далеко в минуле. Ярослав Мудрий, один з найбільш визначних правителів Київської Русі, відомий історикам як “тесть Європи”, позаяк кілька його дітей стали членами королівських родин. Володимир Мономах, який став великим князем Київської Русі в 1113 році, одружився з Гітою, дочкою нашого короля Гарольда, що був убитий норманськими завойовниками Англії в битві при Гастінгсі 1066 року.

Ну, а тепер — від минулого до сучасного. Хочу сказати, що сьогодні налагодження ще більш тісних зв'язків між Великобританією та Україною є важливим пріоритетом британської політики.

У чому цінність такого партнерства? Чому ми стільки значимо один для одного? Сьогодні у нас спільні прагнення. Європа переживає друге народження. Наше покоління є свідком та учасником цього процесу...

Україна, як і кожна інша держава, повинна виходити з того, що не існує безпеки без добрих відносин із сусідами. Я вітаю вашу прихильність до регіонального співробітництва як члена Ради Чорноморського Економічного Співробітництва.

Я особливо вітаю поліпшення ваших взаємин з Росією. Зрілі відносини між Росією та Україною мають фундаментальне значення для всіх європейців... (З виступу М. Рифкінда, Державного секретаря у закордонних справах Великобританії та у справах Співдружності, 4 вересня 1995 р. у м. Києві).

4.2. Ознайомтеся з уривком із виступу З. Бжезинського, який він виголосив 19. XII. 1996 року у Вашингтоні.

За своїм геополітичним значенням появу України на карті Європи можна порівняти з входженням Німеччини до європейських структур